

nek kiomlásával szerettek, védelmeztek. Tudod, mely ditsőséges dolog légyen annak szolgálni: szabadságért, törvényeiért — olly szentségekért, tudniillik, mellyek annak gyümöltseivel való szabad élésetet védelmezik, nemesi jovaiddat oltalmazák, jennartyák — vért ontani, halált szenvedni. —

Nagy Atyáidnak tetemei, mind Hazádnak földjébe nyugosznak, kik a helyet, hol születél, számodra is sok nemes véreknek ki omlásával védelmeztek, és szerették. uo. 127. l.

Hazádnak Törvényeit pedig úgy nézd, mint szentségeket, mellyek annak gyümöltseivel való szabad élésetet védelmezik. Tud meg, hogy annak minden tikkelyére, mellyel nemesi javaidat oltalmazza s fen tartya, jut ötven akó vér, mit régi elejíd, nemzeded, oltalmokért ontottak...

83. l. 3.—4. sor (folytatva az előbbi)

Mitsoda az élet, kedves Barátom? olly árnyék, mellynek valósága fájdalom, erőtlenség, és nyavalya...

A Holmi másik részének egy mondatával egyezik, 235.—236. l. Bessenyei Sándor le-
veléből:

Mitsoda az élet kedves ötsem? olly árnyék, mellynek valósága fájdalom, erőtlenség, és nyavalya... [az ez után következő Tűzbe kel hozniunk kezdetű részletet Batsányi jóval előbbre helyezte át, ld. fent]

83. l. 22. 25. sor.
jusson eszedbe, mikor haldoklasz...
(ld. az alaphelyzetnél idézve)

A Holmi 237. l.
jusson eszedbe mikor haldoklasz

Batsányi tehát szétértelmezte Bessenyei *A Holmijának* kétféle, ideológiailag erősen eltérő Részének sorait, s úgy állította össze őket művének éppen a befejezéssel erős kicsengést adó utolsó lapjain, hogy a Bessenyei írásában és gondolatvilágában még tisztábban felvilágosult és kevésbé nemesi szemléletmódot erősen a nemesi-nemzeti érzésvilág történetisémlétének megfelelően hangolta át. Ez a gondosan válogató s türelmesen összeillesztgető mozaikmunkája eszmei szempontból felülmúlja a többi Bessenyei-kölcsönzések s a Gasó-féle példatár jelentőségét: olyan érett Bessenyei-tanítványnak mutatja, bizonyára a legnagyobbak, Batsányit, aki mestere néhány súlyos eszméjének és igen szép érzelmes szövegének átszerkesztésével a nemesi-nemzeti ellenállás eleven politikai áramába képes bekapcsolni a felvilágosodás vezéralakjának tanítását.

Szauder József

Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez

I.

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1963. évi 2. számában Tardy Lajos „Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet” címmel megemlékezést írt Besse Jánosról, ennek az irodalomtörténetnek vélt szerzőjéről. Hasonló, bár kissé ironikusabban megfogalmazott eredményre jut Baumgarten Sándor is, időközben, 1963-ban, Bolognában, az Edizioni Patron kiadásában megjelent művében: Jean Charles Besse, Aventurier et Philologue (a 134 lapos kötet 46—61. lapján). A munka a „Mercure Étrangere” című folyóiratban jelent meg 1813-ban „Notions sur le Langue et la Litterature des Hongrois” címmel, Charles de Berony aláírással. Charles de Berony volt Besse franciaországi álneve. Tardy úgy gondolta, hogy a magyar irodalom ez első franciaországi ismertetését „az akkor Franciaországban élő Besse János lelkes magyarságának, irodalomszeretetének és rendkívüli tárgyismeretének köszönhetjük” (228. lap). A szóban forgó értekezés teljes francia szövege és pontos fordítása azonban nem is olyan nagyon régen, 1960-ban megjelent Batsányi János művei kritikai kiadásának II. kötetében, a 360—382., ill. a 603—625. lapon, mint olyan szöveg, amelyet az 1809-ben Bécsből Párisba menekült Batsányi álnéven tett ugyan közzé, de amelyről nyilvánvaló, hogy a költő-tudós munkája.

Arra, hogy az értekezést Batsányi művei közé soroljuk, a következő érvek készítettek bennünket: 1. Kont Ignác, aki a munkát felfedezte és az Egyetemes Philologiai Közlöny 1899. évfolyamában (869—889. lapon) ismertette, Batsányi művének minősítette és az ő feltevését azóta is csupán Baumgarten Sándor vitatta fent idézett könyvében. 2. Batsányi

maga is hivatkozik a tanulmányra. Linzi hagyatékában találtunk olyan feljegyzést, amely félreérthetetlenül az ő szerzőségére utal, sőt megtaláltuk ott a cikk egy részletének kéziratát is (ld. erről Batsányi János Összes művei II. kötet 601. lap). 3. Az értekezés olyan alapos tárgy-ismerettel készült, amilyennel akkor még Magyarországon is kevesen rendelkeztek Batsányin kívül; Párizsban pedig nyilván senki sem. 4. A dolgozat értékrendje, a benne megnyilvánuló szemléletmód jellegzetesen Batsányié. Megállapításai közül nem egy szinte azonos fogalmazásban fel is tűnik Batsányi korábbi vagy későbbi magyar nyelvű írásaiban.

Charles de Bérony nevet álnévnek tartottuk; s hogy Batsányi a tanulmányt álneven adta közre, a következő érvek indokolták számunkra: 1. Batsányi kufsteini fogsága után egészen a Linzből közzétett iratokig semmit sem tett közzé nevével szignálva. Többször utalt is erre a körülményre; hadd idézzünk itt csak legutóbb előkerült egyik legfontosabb művének bevezetéséből: „Überhaupt war es von jeher sein Wunsch und seine Freude: im Stillen zu wirken; und dabey, ohne Rücksicht auf sich selbst, mehr auf die Zukunft, als auf die Gegenwart zu sehen. Zelebrität war nie seine Sache.” 2. Hogy Párizsban magyar propagandát fejt ki, érthető módon különösképpen titokban kívánta tartani az itthon üldözött író, aki akkor már újra azon gondolkodott, hogy esetleg visszatér Bécsbe. 3. Az egykorú magyar irodalom ismertetésében Batsányi baráti köre, ő maga s az általa akkor képviselt irány úgy tűnik fel, mint az egykorú magyar költészet legfontosabb jelensége. Ezt az értéklést nem lett volna sem illő, sem helyes saját nevével jegyezni. Batsányi egyébként már Kassáról sugalmazott vagy írt a magyar irodalmat hasonló szellemben ismertető cikkeket; ezekkel kapcsolatban is mindvégig megőrizte névtelenségét.

Besse János hivatkozott önéletrajzában viszont ezt írja: Az önéletrajz írója „wurde als Mitarbeiter des Mercur's beauftragt, über die Ungarische Literatur zu schreiben. Seine Abhandlungen in diesem Fach, unter dem Namen Berony, haben auf das französische Publicum um so grösseren Eindruck gemacht, dass in Frankreich zum erstenmal von der Ungarischen Literatur die Rede war”.

Meg kell azonban gondolnunk a következőket: 1. Besse János a kor, bár nem hírhedt, de nagyon is változatos életű kalandorai közé tartozott. Az önéletrajzot a maga ajánlására akkor írta a nádornak, amikor a tudományban elért érdemeiért várt jutalmat, amikor tehát nemcsak az utazásban, a világ dolgaiban, hanem a magyar nyelv és irodalom tudományában való tapasztaltságát is hangsúlyozni kívánta. 2. Önéletrajza szerint is 1791-ben hagyta el hazáját s aztán volt katoná, kém, bizalmas futár, uralkodók belső embere, 1802-től egy évtizeden át a Mauritius-szigeten a kormányzó titkára s a helyi lap szerkesztője. Hogyan, mikor s hol szerezhette meg tehát azokat az ismereteket, amelyek az értekezések megírásához nélkülözhetetlenek voltak, hol olvashatta azokat a magyar műveket, amelyek akkor jelentek meg, amikor ő a világot járta s amelyekhez hozzá sem juthatott, még Párizsban is legfeljebb Batsányi íróasztala mellett? Elég egy példát idézni. A tanulmány ismerteti Batsányi később híressé lett költeményét A Holdhoz, amelyet a költő kufsteini fogságában írt s amelynek strófáiból 3 abban a párizsi tanulmányban jelent meg nyomtatásban először.

A történeteket a következőképpen lehet elképzelni. Napóleon nemcsak politikailag, de szellemikben is Európa fővárosává kívánta tenni Párizst. Ezért gyűjtötte oda a kor kitűnő tudósait s hívott létre számukra az európai tudományokban tájékoztató orgánumokat. Így jött létre a Mercure Étrangere is. Ennek a lapnak köréhez tartozott Alexander von Humboldt is, aki — Besse önéletrajza szerint — akkortájt készülődött egy kelet-indiai utazásra, akit tehát nyilván érdekelt az ottani világban jártas Besse. Így ismerkedhetett meg ez a Mercure Étrangere körével. De nyilván találkozott a párizsi magyarok között az egy évvel előtte, 1809-ben odaérkezett Batsányival is, aki szívesen vehetett részt a hazája ügyét és a maga törekvéseit egyaránt szolgáló vállalkozásban. Megírta tehát a tanulmányokat, amelyeket Besse — lehet, hogy nyelvi tekintetben átnézve őket — elhelyezett a folyóiratban. Nyilván közös megállapodással választották fedőnévül Besse Franciaországban használt álnevét.

Keresztury Dezső—Tarnai Andor

II.

Besse János francia nyelvű magyar irodalomtörténetéről írt, e hasábkon napvilágot látott cikkemhez — melynek kézírata egyébként 1958-tól 1962-ig változatlan szöveggel vándorolt irodalmi orgánumaink szerkesztőiségei között — Keresztury Dezső és Tarnai Andor, Batsányi János művei kritikai kiadásának sajtó alá rendezői igen jelentős megjegyzéseket fűztek és lehetővé tették számomra, hogy még kéziratok állapotban megismerkedjem azokkal. Így a két szerzővel egy időben hozhatom nyilvánosságra saját megfontolásaimat is.

Keresztury és Tarnay leszögezik, hogy tévesen tartották Charles de Bérony nevét Batsányi álnévének és részletesen megindokolják, hogy ez min alapult. Nyilván elkerülte figyelmüket Baumgarten Sándor általam is hivatkozott tanulmánya (Sorsunk, 1948. 2. 91–96. l.), mely valószínűnek tekinti Besse szerzőségét, de természetesen nem ismerhette a jóval később napvilágra került kéziratári anyagot, mely kétséget kizáró módon bizonyítja, hogy Bérony nem Batsányival azonos, hanem Bessével.

Keresztury és Tarnai viszont ugyanakkor fenntartják azt a nézetüket, hogy a szóban forgó irodalomtörténet valószínű szerzője Batsányi János és ezt több feltevessel támasztják alá.

A kérdés eldöntéséhez egyrészt elvi alapon, másrészt néhány ténybeli adattal szeretnék hozzájárulni.

Alapelv, hogy az ellenkező bizonyításáig azt kell szerzőnek tekinteni, akit a vonatkozó publikáció annak feltűntet. Ezt a vélelmét csak alapos, teljesen hitelt érdemlő bizonyítékokkal lehet lerontani, feltételezésekkel azonban aligha.

Besse a nádorhoz benyújtott 1829. évi önéletrajzában megismétli, hogy ő a szerzője az irodalomtörténetnek. Ennek bizonyító erejét gyengítheti, hogy egy bizalmas feljegyzés benyújtásával kapcsolatosan nem kellett leleplezéstől tartania. De Besse ugyanezt az állítást az ország-világ előtt, nyomtatott alakban is megismétli 1838-ban, tehát 25 évvel a cikksorozat publikálása után megjelent munkájának (*Voyage en Crimée, au Caucase etc. Paris, 1838, Delaunay, 464 l.*) 7–8. lapján. Ekkor Batsányi János — akiről e munkája 80. lapján mint „poète moderne hongrois”-ról emlékezik meg — még élt és ha a „kalandor” Besséről egyben-másban negatívan vélekedünk is, mégsem tételezhetjük fel róla azt az otromba könyvelmőséget, megátalkodottságot vagy naiv ügytelenséget, hogy kiszolgáltatja magát az „igazi szerző” süjtő kezének, a beavatott kortársak megvetésének — a leleplezésnek.

Teljesen érthető, ha a két szerző — Kont Ignác nyomán — elfogadta, hogy „Bérony” nem más, mint Batsányi álnéve. De amikor már kétséget nem tűrően kitűnik, hogy a Bérony név mögött egy másik személy rejlik és nem áll már az a tétel, mely szerint Batsányi „volt az egyedüli a magyarok között, aki tudott a francia folyóiratról” (Batsányi János *Összes művei*, II. köt. 601. l.), mindkét álláspont képviselőire kötelező az óvatosság, hogy ne jöjjen létre elcsúszt irodalmi „rögtönítelek”.

Nem vitás, hogy az irodalomtörténeti cikksorozat magyar propagandát jelentett és egyetérttek Kereszturyval és Tarnayval abban is, hogy Batsányi Párizsban magyar propagandát fejtett ki. De ugyanezt Besséről is el kell mondanunk; hiszen a „Voyage” — sok délibábos naivitása mellett is — lelkes propaganda a nyugaton nem ismert vagy félreismert magyarság mellett.

A *Mercur* Étranger szerkesztőségi bevezetéssel tisztelte meg Besse-Bérony cikksorozatát. Ebben közli olvasóival, hogy megkezdik a magyar irodalom ismertetését és leszögezi, hogy e nehéz feladatkör betöltésére csak Charles de Bérony-t látta méltónak. „Mert azzal akarunk válaszolni arra a fogadtatásra, mellyel a közönség megtisztelte még épp hogy csak elindított vállalkozásunkat, hogy minden áron igyekszünk megnyerni azoknak az íróknak a közreműködését, akik tehetségről és tisztánlátásról tettek tanúbizonyságot az irodalom különböző területein”. (Batsányi János *Összes művei* II. köt. 604. l.)

Ebből annyit mindenképpen kiszűrhetünk, hogy legilletékesebb kortársai, tudós szerkesztő-kollégái tehetséges irodalmárnak ismerték Bessét és ők a cikksorozatot neki tulajdonították.

Langlès, Jaubert, a *Mercur* szerkesztői elsősorban orientalisták voltak, mint maga Besse-Bérony. Okszerű, hogy ezek a szerkesztők a hozzájuk inkább közel álló Bessének nyitnak teret orgánumban, nem pedig a távol álló, ilyen kapcsolatokkal nem rendelkező Batsányinak.

A cikksorozat hosszú oldalakon keresztül foglalkozik a magyar nyelv eredetével, rokonaival. Tüzetesen elemzi és számtalan példával illusztrálja a magyar nyelv kapcsolatát a perzsával, törökkel, héberrel stb. Besse-Bérony nem ok nélkül írta 1840. márc. 31-én Jankovics Miklósnak, hogy „Cardinalis Mezzofanti után talán én vagyok a legnevezetesebb Polylogus Európában. Az említett Card. 22 nyelvet beszél, én pedig tizenhármát” (*OSzK Kézirattár, Levelestár*), hiszen francia főiskolákon adta elő ezeket a nyelveket és ő a szerzője az első Magyarországon megjelent török nyelvkönyvnek is (*Abrégé de la grammaire turque*, par Jean Ch. de Besse. Pest, 1829, Wigand, 172 l.). Batsányi ilyen speciális nyelvismeretekkel nem rendelkezett.

Keresztury és Tarnai hozzászólásuk konklúziójában elmondják, hogy a történeteket miként lehet elképzelni. Én is élek ezzel a megközelítési móddal és igenis lehetségesnek, sőt valószínűnek találok, hogy a két párizsi magyar egyformán átérezte ennek az irodalmi vállalkozásnak jelentőségét és Batsányi — ma már meg nem állapítható részarányban — Besse segítségére sietett e nemzeti ügyben, részt vett az anyag összegyűjtésében és biztos, kiforrott tárgyismeretét, műfordító-művészetét Besse rendelkezésére bocsátotta. Ez adhat felvilágo-

sítást a Batsányi János Összes művei I. köt. 491. I. és II. köt. 601. lapon szereplő kézirat-részletre is.

Batsányi János nem szorul arra, hogy olyan írásművet tulajdonítsunk neki, melyben legfeljebb része lehetett. Nagy életműve e nélkül is befejezett egész, miként az Keresztury és Tarnai könyvéből plasztikusan elénk tárul. A nagy Batsányi mit sem veszít nagyságából, az anyagi igazságnak az irodalomtörténetre is kötelező elve pedig egyenesen megköveteli, hogy a viszonylag kevésbé jelentős Besse János emléke is megkapja azt, ami megilleti: az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének — ha úgy tetszik, fő szerzőjének — kijáró koszorút, vagy ha ez talán sok: az elismerő főhajtást.

Tardy Lajos

Ami a Vörösmarty Mihály összes művei [Kisebb költemények 1960—62.] kiadásából kimaradt

A kiadvány a kisebb költemények között 430/a., 448., 624., 625., 635., 643., 668, 669., 670., 671., 692., 724. és 725. sz. alatt tizenhárom lóverseny-epigrammát sorol fel, melyek a 669. kivételével — 1832—1840 között tartott lóversenyek díjául szolgáló serlegekre voltak vésvé.

A felsorolás azonban nem foglalja magában Vörösmarty valamennyi ily tárgyú versét. A kiadásból hiányzó epigrammák a következők:

1. Síkra ne vígy tehenet, ló kell oda, 's férfi ügyesség.
2. Czélra siess, futnod czél nélkül gyáva kerengés.
3. Megfuta és győzött a' Pártus; fuss Magyar és győzz.
4. Bátor okosságban, 's bátorságodban okos légy.
5. Gyors az idő haladót koszoruz, maradóra homályt vet.

1. Gyepkönyv 1830. 32. l. „Csütörtökön. 1. Jun. 3. délután 4 órakor” 34.: „6. Gr. SZÉCHENYI ISTVÁN EZÜST PÓHARA, ÉR 25 AR. ezen körülírással: Síkra ne vígy tehenet, ló kell oda, 's férfi ügyesség. Vörösmarty Mihál. Gr. Széchenyi István hazafiainak emlékezetül. BIRTOKTALAN MAGYAR NEMES ÉS PARASZTGÁZDÁK SAJÁT LO-VAIRA, 1600 Pos. öl ismételve. NS ZSEMBERY GYÖRGY 6e fk. pr. Bótos lov. tulajdonosa 4'24"—4'12" 1 l. MANÓ LÁSZLÓ 5e p. pr. Irigy 2 2. PAP ANDRÁS 6e fk. pr. Szárca 3 3.”

2. Gyepkönyv 1830. 34. l. „Vasárnap, Jun. 6. délután 4 órakor”, 35. l.: „4. PEST VÁROSA BILLIKOMA 100 ARANY ezen körülírással: Czélra siess, futnod czél nélkül gyáva kerengés. Vörösmarty Mihál. Pest Városa Tanácsa és Polgársága 1830. MINDEN AUSTRIAI BIRODALMI MÉN ÉS KANCÁRA 1600 Pos. öl ismételve. GR. ESTERHÁZY MIHÁLY 4e p. k. Sprite T. 100 ft. 4'—3'56". HG. BREZENHEIM ALFONS nevére Gr. Nádasdy Tam. 5e s. k. Fortuna T 107 ft. 1 2 vh. B. MEYNDORF 4e. s. m. Selim T 102 ft. 2 3 vh. Gr. HUNYADY JÓSE. 6esz. k. Sultana T 111 ft. 3 vh. Gr. ZICHY EDUARD 7e s. m. Election T. 115 ft. 4 vh. Gr. Széchenyi István 3e s. m. Malek Adel T. 87 ft. 5. vh. Sprite harmadik ízben egyedül járta körül a pályát.”

3. Gyepkönyv 1833. 26. l.: „Csütörtök, Május 30, délelőtt 10 órakor. 1. Károlyi Széchenyi-billikom ér 75 ar. és benne 25 ar. 1600 öl ism. Minden mén és kancára. Ezen körülírással: Megfuta és győzött a pártus; fuss Magyar és győzz. Vörösmarty. Széchenyi Ist. gr. 5e br m. Whiskey 109 ft. lov. Jackson 3'43"—4' 1 l. Nádasdy Tam. id. p. k. Wawerley, 113 ft. 2 2.

4. Gyepkönyv 1835. 28. l.: „Csütörtök, Junius 11. délelőtt 10 órakor.” 2. „Károlyi — Széchenyi bilikom 180 ar. értékű. 1600 öl ism. Minden mén és kancára. Hunyady Jós. gr. 4e sg. m. Charivari, 102 ft. — lov. E. Jackson — egyedül járta körül a pályát 's így nyertes lett. A' billikomon e' felírás van: Bátor okosságban, 's bátorságodban okos légy. Vörösmarty.”

5. Jelenkor 1837. Jún. 3. 44. sz. „1 Nemzeti díj 1 ang. mérf. 250 ar. egy 30 aranyat érő és Magyarország címerével ékesített serlegben az első lóé; 50 a' másodiké. Tétel 16 ar., fele bánat; a tétösszeg fele az első, fele a' második lóé. Futhat magyarhoni 3 eszt. minden m. és k. melly sem Pesten, sem Parndorfon, sem Simmeringen díjért nem futott. Teher 89 ft. k. 2 fonttal kevesebbet. Belföldi lovas 4 fonttal kevesebbet. Liechtenstein Aloiz hg. sg. m. P a t apja St. Patrick, any. Trotinda, 89 ft. megfutotta a pályát 1'56" alatt. Lovasa Georg Andrews 1 (s így nyertes). Ugyanannak sg. m. J u l i o ap. Privateer, any. Julia Mammerning, 89 ft. 2. Hunyady József gr. sg. k. E m m y apja Emelino, any. Y. Slight 87 ft. 3. Csekonics János úr p. m. T o r o n t a l, a. Cromarty, an. Margery 89 ft. 4. Nádasdy Tam. gr. p. k. May Fly, apja Diamond, an. Thamar, 87 Ft. 5. Esterházy Mih. Festetics Mik. és Hunyady József bánatot fizettek.”